

І.М. Санковська, м. Київ

НАСТУПНІСТЬ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ І ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

На основі аналізу філософської, культурологічної, педагогічної літератури обґрунтовано сутність поняття “культура екологічної поведінки”, “наступність”, визначено принципи формування культури екологічної поведінки школярів.

Ключові слова: екологічна культура, поведінка, початкова школа, наступність, природознавство.

Екологічні проблеми набули глобального характеру і відтепер стосуються всього людства. На сучасному етапі розвитку суспільства питання екологічного виховання постали особливо гостро. Головна причина такого стану справ – тотальна екологічна безвідповідальність. Навіть мінімальний перелік екологічних питань свідчить на користь того, що проблема екологічного виховання школярів не є штучною, і що пошук шляхів її вирішення є однією з пріоритетних завдань сьогоденної педагогічної науки і практики.

Розвиток цивілізації і сучасна екологічна освіта швидше зорієнтовані на виховання користувача, а не активного охоронця природи. Це, в свою чергу, викликає необхідність поновлення змісту екологічної освіти і виховання за допомогою зміщення акцентів у сферу формування екокультурних цінностей, соціального і етично-ціннісного досвіду взаємодії дітей з природою. Такий підхід обґрунтований в сучасних наукових дослідженнях Н.С.Дежнікової, С.Д.Дерябо, А.Н.Захлебного, В.А.Ясвіна та ін.

У Стратегії ЄЕК ООН з освіти в інтересах стійкого розвитку також наголошується на вирішальному значенні освіти у забезпеченні інформованості населення з екологічних та етичних питань, формуванні цінностей, вироблені навичок і заохоченні екологічно доцільної поведінки. Розуміння цих положень виступає основою для усвідомлення особистістю власної причетності до забруднення і збереження довкілля, відповідальності за стан навколишнього середовища [9, с. 18-19; 10].

Чільне місце в системі екологічної освіти належить початковій школі. Саме цей період у житті дітей важливий для усвідомлення себе невід'ємною часткою природи, своєї ролі та значущості в збереженні її цілісності. Формування такої поведінки, досвіду природоохоронної діяльності неможливе без усвідомлення власної причетності молодших школярів до забруднення довкілля і формування відповідальності за його збереження [6, с. 4-5].

У працях І.Д.Беха [2], Л.С.Виготського [4], Г.С.Костюка [3], Д.Б.Ельконіна [12] та інших визначається, що молодший шкільний вік сприятливий для формування культури екологічної поведінки, оскільки у цьому віці відбуваються значні зміни у всій психічній сфері дитини. Поведінка молодшого школяра, яка психологічно обумовлена вибором, залежить від оцінки своєї і чужої поведінки, наявності практичних навичок поведінки. Участь у різних видах екологічної діяльності – навчальної, ігрової, трудової – сприяє формуванню вмінь та навичок культури поведінки, відпрацюванню поведінкових стереотипів [6, с. 7-8].

На сучасному етапі модернізації національної системи освіти важливе значення має пошук ефективних шляхів реалізації безперервності в екологічному вихованні підростаючих поколінь, що забезпечить організаційну та змістову єдність, наступність й узгодженість усіх її ланок. Досягнення суттєвих результатів у цьому напрямі можливо за умов застосування принципу наступності в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, зокрема, під час переходу від початкової до основної її ланок у курсах природничого циклу, що, в свою чергу, зумовлює пошук нових та переосмислення існуючих підходів до екологічного виховання учнів [11, с. 6-7].

Важливість ситуації посилює той факт, що в сучасній школі не можливо виділити жодного іншого предмета, який мав би такі найсприятливіші умови для виховання у школярів дбайливого ставлення до природи, як природознавство, а згодом – і географія. Це пов'язано з універсальністю природничо-географічних знань, змістове наповнення яких має розширюватися й поглиблюватися з роками, сприяючи вихованню екологічно свідомої особистості зі сталими екокультурними і поведінковими переконаннями.

Культура поведінки в даному випадку визначається як спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її різнобічний гармонійний розвиток і не суперечать інтересам

суспільства [12, с. 33], а “глибинний зміст філософського розуміння культури в тому й полягає, що це поняття фіксує людське ставлення до природи “втління людяності – універсальності цього ставлення” [5, с. 64].

Психологічними основами формування культури поведінки є роботи К.О.Абульханової-Славської [1], І.Д.Беха [2], А.В. Петровського та інших, у яких обґрунтовується, що основою поведінки є вчинки, у яких формуються й виявляються позиція та моральні переконання особистості.

Спираючись на вищезазначене і враховуючи актуальність процесу формування культури поведінки школярів, вважаємо, що важливою проблемою на сьогодні є питання наступності у формуванні культури екологічної поведінки учнів початкової і основної школи.

Аспекти наступності за різними напрямками досліджувались вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема: у навчанні та вихованні учнів загальноосвітніх шкіл (Б.Алієва, В.Сенько та ін.), у т.ч. на різних вікових етапах (С.Архангельський, Ю.Бабанський, Л.Іщенко, О.Мороз та ін.), в ознайомленні з природою (Т.Ковальчук, О.Король та ін.), а також розроблялися філософські (Г.Ісаєнко) та психолого-педагогічні основи наступності (Л.Виготський, В.Давидов, Д.Ельконін, О.Запорожець та ін.).

Аналіз педагогічної літератури та вивчення досвіду початкової і основної школи з організації процесу екологічного виховання і культури екологічної поведінки учнів виявили характерні для сучасного етапу розвитку загальноосвітньої школи суперечності між:

- природною цілісністю людини і переважно предметним навчанням;
- зростанням дослідницького інтересу до проблем екологізації освітнього простору та незначною наповненістю екологічним змістом курсів природничого циклу;
- розв’язанням низки важливих дослідницьких завдань з позицій наступності навчально-виховного процесу та неузгодженістю програмово –методичного забезпечення процесу наступності екологічного виховання учнів початкової та основної школи в курсах природничого циклу [11, с. 8].

Вивчення філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дало змогу уточнити сутність поняття

“наступність” – ускладнення комплексу знань, умінь, навичок (за умов систематичного використання певних форм, методів, технологій, засобів, прийомів організації навчально-виховного процесу) із послідовним їх розширенням та поглибленням за узгодженого переходу від однієї ланки до іншої в педагогічному процесі.

Наступність у навчанні слугує ніби сполучною ланкою з одного боку, між “старими” і “новими” природничими знаннями, з іншого боку – між різними етапами безперервного шкільного навчання. Відбувається об’єднання в одне ціле знань, умінь і навичок, формуються мотиви навчання, ціннісні орієнтації. Таким чином методологічна, або інтегративна, за Ю.Кустовим, функція наступності полягає в забезпеченні умов для інтеграції знань в єдину цілісну систему [7, с. 143-144].

Встановлено, що педагогічними умовами реалізації наступності в вихованні екологічної культури в учнів початкової та основної школи в курсах природничого циклу є:

- удосконалення методики формування екологічної вихованості та культури школярів;
- спрямованості навчального змісту курсів природничого циклу на усвідомлення учнями цілісності навколишнього світу;
- побудови його з урахуванням принципу наступності [11, с. 10-11].

Важливим, в зв’язку з цим завданням екологічної освіти, є теоретичне опанування школярами знань про природу, її цінності, діяльність у ній людини, про екологічні проблеми та шляхи їх вирішення на виробництві, в побуті, на відпочинку.

Зміст предметного курсу “Природознавство” забезпечує природну основу розуміння молодшими школярами необхідності охорони довкілля тому, що в ході його вивчення приділяється особлива увага формуванню конкретних знань про живу природу, які умовно можна окреслити трирівнево:

1 рівень: об’єкти природи розглядаються окремо, без акцентування уваги на їх взаємозв’язок. Це досить важливий рівень, без якого неможливі подальші дії, проте ним не можна обмежуватися.

2 рівень: об’єкти природи розглядаються у їх взаємозв’язку. Увага акцентується на тому, наприклад, чим харчуються ті чи інші тварини, вибудовуються відповідні ланцюжки живлення тощо.

3 рівень: рівень, коли розглядаються не тільки об'єкти природи, а й процеси. Інакше кажучи, третій рівень – це якраз той рівень, коли знання екологічних зв'язків допомагає максимально пояснити явище дітям.

У п'ятикласників же він лише формується. Вони звикли працювати з одиничними поняттями та термінами і тому нові необхідно вводити поступово, вчити дітей їх виокремлювати, характеризувати, використовувати у різних ситуаціях під час уроків з різних предметів. Причому, не лише на репродуктивному рівні (запам'ятай, повтори), а й на основі вже сформованих уявлень і досвіду практичної діяльності.

За цих обставин важливо і необхідно поступово вводити новий зміст і нові форми навчальної діяльності. На початку вони повинні відповідати засобам навчання останнього року перебування дітей у початковій школі. Водночас, спостереження і дослідження свідчать про те, що у 5-му класі школярі засвоюють навчальний матеріал тими ж методами, що й у перші два роки шкільного життя. Відбувається збільшення обсягу знань, умінь, навичок, але не відбувається помітних змін у розвитку дитини. Саме тому поряд з індивідуальними потрібно розвивати групові форми проведення занять, якісно змінюючи ступінь відповідальності кожного за загальний результат, формувати навички самоконтролю та самооцінки.

Проведений аналіз наукової та методичної літератури, власний досвід роботи в школі дає підстави для висновків, що для формування культури екологічної поведінки та цілісних знань про природу необхідно:

- забезпечити наступність у формуванні таких знань між початковою та середньою ланкою основної школи;
- збільшити поінформованість школярів про існуючі екологічні проблеми та вплив стратегій особистого і родинного споживання на стан довкілля;
- адекватно оцінювати свої дії і вчинки стосовно природи та, в подальшому, відповідно їх регулювати;
- залучати учнів до практичної природоохоронної діяльності; Визначено основні принципи екологічного виховання учнів і формування їх екологічної культури. До них належать:
- принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти;

- взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіку розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення;
- принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища;
- принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі [12, с. 38-40].

Виявлено, що основними джерелами формування екологічної культури молодших школярів виступають:

- а) пізнавальна діяльність учнів, пов'язана зі спостереженням навколишнього середовища;
- б) дослідницька діяльність, що передбачає різноманітну активну природоохоронну роботу;
- в) практична (прикладна) діяльність, що виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку і формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворюючи здобуті в процесі пошуку екологічні знання у практичні навички природоохоронної роботи [6, с. 10].

За підсумками дослідно-експериментальної роботи, для практичного використання буде розроблено методичний посібник “Екологічний календар” та методичні рекомендації з наступності в формуванні культури екологічної поведінки школярів, які дозволять дотриматися системності та систематичності в ознайомленні з екологічними проблемами та залучені учнів до практичної природоохоронної діяльності, застосувати спільні для початкової і основної школи технології екологічного виховання (екологічний календар, проекти тощо).

Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти зазначеної проблеми й передбачає подальший науково-педагогічний пошук, пов'язаний із дослідженням наступності у вихованні культури екологічної поведінки учнів початкової і середньої ланки основної школи в курсах природничого циклу, можливостей розширення цілісного світосприйняття та екологічної вихованості школярів.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Бех І.Д. Правилівідповідне виховання як суспільний виклик / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2004. – №2. – С. 1-4.
3. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. – К. : Радянська школа, 1976. – 268 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский, под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1996. – 536 с.
5. Давидович Ю. Человек-культура-природа / Ю. Давидович // Проблемы теории культуры. – К., 1999. – 109 с.
6. Крюкова О.В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. / О. В. Крюкова. – К., 2005. – 18 с.
7. Кустов Ю.А. Преемственность в системе подготовки технических специалистов. / Ю. А. Кустов. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1982. – 274 с.
8. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современ. слово, 2005. – 720 с.
9. Програма дій з подальшого впровадження “Порядку денного на XXI століття (“Rio+5”)”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 59 с.
10. Стратегія ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку. – Бібліотека ВЕЛ. Серія “Охорона навколишнього середовища”. – К. : “Аспект-Поліграф”, 2006. – №3.
11. Удовиченко І.В. Наступність екологічного виховання учнів початкової та основної школи в курсах природничого циклу : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / І. В. Удовиченко. – Суми, 2006. – 17 с.
12. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д. Б. Эльконин // Новое в жизни, науке, технике. Серия “Педагогика и психол”. – М. : Знание, 1974. – 64 с.

На основе анализа философской, культурологической, педагогической литературы обоснована сущность понятий “культура экологического поведения”, “преемственность”, определены принципы формирования культуры экологического поведения школьников.

Ключевые слова: экологическая культура, поведение, начальная школа, преемственность, природоведение.

Based on different types of literature such as philosophical, cultural and pedagogical studies, conclusions were made to derive the principals of “ecological code conduct”, legacy of ecological traditions and principal definition for cultural formation of eco behavior in the primary school children.

Key words: environmental culture, behavior, primary school, earth science, ecological legacy.